

УДК 342.951

Методологічні засади дослідження проблем оптимізації цивільного судочинства

А. Г. Гулик,

кандидат юридичних наук,

суддя Львівського окружного адміністративного суду

Доведено, що загальнонаукові методи в поєднанні з іншими прийомами і засобами вивчення дозволяють отримати достовірні, обґрунтовані результати наукового дослідження. Показана можливість застосування при дослідженні проблем оптимізації цивільного судочинства методів неюридичних наук. Аналізуються особливості використання загальноправових способів і спеціальних прийомів вивчення цивільного процесуального права при дослідженні проблем оптимізації цивільного судочинства.

Ключові слова: методологія, діалектика, системний підхід, загальноправові методи.

Гулик А. Г. Методологические основы исследования проблем оптимизации гражданского судопроизводства

Доказывается, что общенаучные методы в соединении с иными приемами и средствами изучения позволяют получить достоверные, обоснованные результаты научного исследования.

Отмечается возможность применения при исследовании проблем оптимизации гражданского судопроизводства методов неюридических наук. Анализируются особенности использования общеправовых способов и специальных приемов изучения гражданского процессуального права при изучении проблем оптимизации гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: методология, диалектика, системный подход, общеправовые методы.

Gulyk Andrii. Methodological basis for the study of the problems of optimizing civil proceedings

The article is devoted to the methodological foundations of the study of problems of optimizing civil proceedings.

The concept of «methodology» is analyzed. The author argues that the general scientific methods in conjunction with other methods and means of study allow to obtain reliable, reasonable and reasoned results of scientific research.

The author notes the possibility of applying the methods of non-legal sciences in the study of problems of optimizing civil proceedings. The researcher analyzes the features

© Гулик Андрій Григорович – кандидат юридичних наук, суддя Львівського окружного адміністративного суду

of the use of general legal methods and special techniques for studying civil procedural law in studying the problems of optimization civil proceedings.

Keywords: *methodology, dialectics, system approach, general legal methods.*

Проблеми методологічних засад дослідження актуальні для будь-якої системи наукового знання. Тільки застосування належних прийомів і способів вивчення явищ дійсності може забезпечити одержання науково обґрунтованих висновків, положень і гіпотез. Власне, правильно підібрані методи пізнання обумовлюють саму можливість різноаспектного дослідження предмета, виявлення всіх суттєвих його ознак, якісного прогнозу розвитку сфери, що розглядається.

Визначення методологічних засад оптимізації є необхідним кроком на шляху до створення цілісної концепції правового явища, що досліджується, до обґрунтування напрямів наступних реформ у сфері цивільної юрисдикції, переконання й доведення їх доцільності та ефективності.

У загальнофілософському сенсі під методологією (від грецького слова *methodos* – «шлях до чого-небудь» і *logos* – учення) розуміється сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, використовуваних у певній науці, а також галузь знання, що вивчає засоби, передумови і принципи організації пізнавальної та практично-перетворювальної діяльності¹.

У доктринальній правовій літературі поняття «методологія» не є однозначним. На думку одних авторів, методологія являє собою організовану систему дослідницьких засобів, спрямованих на формування концептуальних схем постановки правових проблем і організації засобів їх вирішення².

Інші вчені, вбачаючи в методології необхідний компонент загальної теорії права, пропонують розуміти її як складну систему прийомів, способів пізнання предмета правової науки та розкриття закономірностей функціонування і всебічного розвитку права³.

Окремі дослідники сутність методології вбачають у способах юридичного пізнання, створення й організації юридичного знання⁴.

¹ Козюбра Н.И. Понятие и структура методологии юридической науки // Методологические проблемы юридической науки. Киев: Наукова думка, 1990. С. 8-19.

² Тарасов Н.Н. Методологические проблемы современного правоведения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01.; Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2002. С. 11.

³ Сырых В.М. Логические основания общей теории права. В 2 т. Т. 1: Элементный состав. Москва: Юридический дом «Юстицинформ», 2001. С. 365.

⁴ Скакун О.Ф. Теория государства и права. Харьков: Консум, Ун-т внутр. дел, 2000. С. 14.

Різноманітність вихідних тверджень створює для деяких авторів можливість формування нових категорій – «методологія правових досліджень», до якої належить сукупність використовуваних засобів пізнання правових явищ, і насамперед держави і права⁵; або виокремлення методології науки як самостійної галузі правознавства чи частини загальної теорії права⁶, її ототожнення з філософією⁷.

Наведені погляди свідчать про різні підходи до розуміння методології, кожен із яких відображає якусь одну із суттєвих ознак предмета, що аналізується. Це, напевно, і стало підставою для А.В. Цихоцького, який порушив питання щодо якісної відмінності методології науки цивільного процесуального права від інших систем пізнання правової дійсності.

Процесуаліст у низці своїх праць цілеспрямовано обґрунтовує, що методологія науки цивільного процесуального права – це вчення про методи пізнання цивільних процесуальних явищ, до яких належать цивільне процесуальне право та правосуддя у цивільних справах, про застосування наукових висновків правознавства під час формування основ теорії цивільного процесу, дослідження фундаментальних проблем цивільного процесуального права.

Виходячи з авторського бачення проблеми, А.В. Цихоцький пропонує під методологією науки цивільного процесуального права розуміти як вчення про застосування в цивільному процесі положень філософії, економічної теорії, теорії права, так і вчення про застосування теорії самого цивільного процесу до різних окремих випадків⁸.

На спеціальний характер предмета цивільного процесуального права звертає увагу й Д.Я. Малешин, вважаючи, що методологія цивільного процесуального права повинна ґрунтуватися на понятійно-категоріальному апараті та структурі загальнонаукової та загально-правової методології, а також характеризуватися самостійними методами дослідження⁹.

Погоджуючись із тим, що у викладених вище позиціях є певне раціональне зерно, проте, підкреслимо, що для свого подальшого розвитку підходи, що презентують методологію як самостійне вчення, повинні подо-

⁵ Цихоцький А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам: дис...д-ра юрид. наук: 12.00.03; Сибирский университет потребительской кооперации. Новосибирск, 1998. С. 132.

⁶ Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург: Изд-во Гуманитарного Университета, 2001. С. 4.

⁷ Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права.. Москва: Аванта+, 2001. С. 23.

⁸ Цихоцький А.В. Цит. работа. С. 17, 157.

⁹ Малешин Д.Я. Методология гражданского процессуального права // Правоведение. 2010. № 1. С. 54.

лати певні суперечності, що містяться в них самих. Йдеться передусім про пошуки нових взаємозв'язків між предметом пізнання й методологією його вивчення. Цілком очевидно, що методологія не може існувати відокремлено від предмета свого дослідження. Справедливі в цьому зв'язку зауваження Д.А. Керимова про те, що методологія органічно пов'язана з об'єктом пізнання й безпосередньо впливає з нього¹⁰.

Крім того, важливим у контексті питань, що розглядаються, є обґрунтування можливості виокремлення специфічних для цивільного процесуального права методів, принципів, прийомів і засобів його вивчення, а також визначення місця такої методології у системі вже сформованого знання про правосуддя у цивільних справах, виявлення її співвідношення із вченнями про методи інших галузевих юридичних наук. Без вирішення поставлених проблем навряд чи правомірно говорити про самостійне значення методології науки цивільного процесуального права.

При цьому цитовані автори все ж таки єдині в думці про те, що необхідно формувати нові інструментарії пізнання правових явищ у сфері цивільного судочинства. У цьому сенсі показовими є думки дослідників, згідно з якими питання щодо методології пізнання виникає, як правило, на етапі накопичення достатньої маси теоретичних положень у тій або іншій галузі¹¹.

Поки що треба визнати, що ми перебуваємо тільки на початку такого шляху. Для цивілістичної процесуальної доктрини тривалий час був характерним лише опис окремих методів вивчення цивільного процесуального права, без їхнього глибокого осмислення.

Залишаючи, із зрозумілих причин, загальні питання формування методології науки цивільного процесуального права поза межами цього дослідження, висловимо в цій частині тільки авторські роздуми щодо методологічних засад розробки проблем оптимізації цивільного судочинства.

Як базисну сформулюємо таку тезу: пізнання оптимізації цивільного процесу не може відбутися без застосування загальнонаукових методів. Саме загальнонаукові методи у поєднанні з іншими прийомами й засобами вивчення дозволяють одержати достовірні, обґрунтовані й аргументовані результати наукового дослідження. Розкриваючи зміст даної проблеми із найзагальніших світоглядних позицій, загальнонаукові методи привносять у дослідження філософські засади осмислення предмета та його закономірностей, дають можливість більш точно визначити місце й

¹⁰ Керимов Д.А. Цит. работа. С. 32.

¹¹ Цигоцький А.В. Цит. работа. С. 125.

значення нових теоретичних положень і висновків, що формулюються, у системі вже створеного знання про цивільне процесуальне право та правосуддя у цивільних справах.

Безперечно, основоположним загальнонауковим методом є закони й діалектичний. Діалектика (від грецьк. *dialegomai* – веду бесіду, міркую) являє собою метод пізнання, що дозволяє в результаті вивчення різних аспектів явища найповніше пізнати всі його ознаки та властивості¹². Незважаючи на відомі спроби надання діалектиці всеосяжного характеру, вона залишається затребуваною як філософська теорія розвитку природи, суспільства, мислення і як заснований на цій теорії метод пізнання й перетворення світу.

Як правило, сутність діалектичного методу пізнання вбачають в аналізі різних поглядів на досліджуваний об'єкт, зіткненні двох полярних позицій. Необхідно підкреслити, що діалектичні прийоми пізнання відіграють значну роль у дослідженнях проблематики цивільного судочинства. Діалектика сприяє виявленню всього різноманіття підходів до цивільної процесуальної діяльності, протилежних поглядів на особливості її здійснення. Аналіз дає змогу відстежити весь шлях безперервного розвитку цивільної процесуальної форми та дати належну оцінку умовам сучасного функціонування цивільного судочинства.

Використання діалектичного аналізу під час вивчення проблем оптимізації цивільного судочинства є важливим в аспекті визначення сучасного стану судової реформи в нашій країні, нових завдань, покладених на судову систему й цивільне судочинство, оцінки ефективності організації правосуддя у цивільних справах, можливостей його удосконалення через оптимізацію судових процедур і правил. Застосування діалектичного методу може сприяти формуванню нового знання про масштаби допустимої оптимізації цивільного судочинства, зокрема у світлі подальшої європеїзації вітчизняного цивільного процесу.

Поряд із діалектичним аналізом велике значення в дослідженнях цивільної процесуальної проблематики мають такі закони діалектики, як: перехід кількісних змін у якісні і навпаки, єдність і боротьба протилежностей, заперечення заперечення, діалектика цілого й частини, загального й особливого, а також загальнонаукові методи об'єктивності та всебічності пізнання предмета, руху від абстрактного до конкретного й від конкретного до абстрактного, аналізу й синтезу, дедукції й індукції,

¹² *Сырых В.М.* Метод правовой науки: основные элементы, структура. Москва: Юрид. лит., 1980. С.17-18.

порівняльного й історичного методів, а також інші філософські прийоми, сформовані в системі сучасного світогляду й наукового знання.

Ці методи, на думку Д.Я. Малешина, дозволяють уникнути зведення наукових досліджень до коментування законів і практики їх застосування. За їх допомогою здійснюється аналіз ефективності правової норми в різних галузях суспільного життя, прогнозування наслідків юридичних перетворень¹³.

Наступним методом, використання якого може допомогти досягти вагомих результатів наукового дослідження, є системний. Роль системного підходу під час аналізу цивільного судочинства безперечна. Системність відображає насамперед характерні ознаки цивільних процесуальних правовідносин. Застосування даного методу дає змогу побачити в кожному об'єкті дослідження своєрідну цілісну систему, визначити властиві тільки для неї елементи, виявити її структуру й пізнати закономірні взаємозв'язки її елементів. Отримані при цьому висновки – необхідний крок на шляху формування логічно завершеного знання щодо предмета, який вивчається.

Значення системного аналізу в дослідженні проблем оптимізації цивільного судочинства полягає в тому, що він дає можливість обґрунтувати структуру оптимізації, визначити її основні елементи, простежити за змінним характером їх взаємозв'язків. У підсумку це дозволяє сформулювати низку принципово нових теоретичних положень, що стосуються цивільних процесуальних інститутів і стадій, нових напрямів їх розвитку.

В юридичній літературі останнім часом звертається увага на важливість застосування в дослідженнях правової сфери такого загальнонаукового методу як діяльнісний підхід. На думку Д.Я. Малешина, особливе значення цей метод має під час вивчення цивільного процесуального права. Оскільки будь-яка діяльність складається з певних елементів, то досліджуваний об'єкт повинен вивчатися з урахуванням цих елементів. Діяльність потрібно розглядати у двох аспектах: як предмет об'єктивного наукового вивчення і як пояснювальний принцип. Предметом наукового вивчення є діяльність щодо здійснення правосуддя у цивільних справах, під час пояснення якої застосовуються принципи загальної теорії діяльності¹⁴.

¹³ Малешин Д.Я. Гражданская процессуальная система России: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2011. С. 11.

¹⁴ Малешин Д.Я. Особенности российского типа гражданского процесса // Труды юридического факультета. Кн. 10 / Отв. ред. Губин Е.П. Москва: Правоведение, 2008. С. 23.

Погоджуючись із наведеною думкою, зазначимо, що діяльнісний підхід дозволяє підходити до дослідження проблем оптимізації цивільного судочинства з позицій усталених уявлень про особливості його стадій, циклів і проваджень, послідовність здійснення цивільних процесуальних дій, їх сутність, а також характер дії норм цивільного процесуального права.

У доктринальній правовій літературі дедалі частіше зазначається можливість застосування у цивільних процесуальних дослідженнях методів неюридичних наук. У вітчизняній процесуальній доктрині методи неюридичних наук широко використовував М.П. Курило. Аналізуючи проблеми єдності цивілістичного процесу, автор зазначав, що застосування методу економічного аналізу, соціологічних, політологічних і соціокультурних прийомів і способів як методів дослідження неюридичних наук сприяло розробці додаткової аргументації й обґрунтування доцільності уніфікації порядків розгляду правових спорів на основі цивільної процесуальної форми; доктрини доступності правосуддя і її елементів; впливу судових процедур на стан економічного базису держави; нових аспектів аналізу необхідних перетворень, і зокрема з позицій права як суспільного явища й інструментарію, рецепції зарубіжної правової теорії та практики, юридичної та іншої оцінки їх наслідків для суспільства у всіх сферах його функціонування¹⁵.

Ефективність цих методів у дослідженнях цивільного судочинства, зокрема, під час аналізу проблем його оптимізації, не повинна ставитися під сумнів. Очевидний взаємозв'язок економіки та права. Будь-які перетворення в державі й суспільстві мають яскраво виражену економічну складову. І це необхідно враховувати під час їх здійснення. Судова система також потребує адекватних фінансових ресурсів. Проведена в Україні судова реформа тільки підтверджує правильність цієї тези. Нова структура судової системи, впровадження нових форм взаємовідносин між судовою владою і громадянами, наприклад, електронного судочинства, і багато інших нових процедур або можливостей вимагають вкладення коштів.

Без сумніву, застосування соціологічного й культурологічного аналізу тільки збагатить дослідження цивілістичної процесуальної доктрини. Надзвичайно важливим видається аналіз соціальних аспектів правових явищ, можливість побачити у праві за його численними характеристиками і суспільне явище. Для досягнення поставлених цілей необхідні уза-

¹⁵ Курило М.П. Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. С. 7.

гальнення статистичних даних, вивчення архівних матеріалів, проведення спостереження, аналіз суспільної думки.

На підставі такої інформованості можна визначити глибинні причини неефективності законодавства, а також здійснити довгостроковий прогноз того, які соціальні наслідки викличуть ті або інші зміни цивільного судочинства, зокрема оптимізація правосуддя у цивільних справах, відповідно з'явиться можливість внесення певних коректив у плани щодо реформування правової системи.

Звернення до проблеми оптимізації цивільного судочинства обумовлює використання як її методологічної основи загальноправових способів і прийомів вивчення дійсності.

Одним із найважливіших методів, який широко застосовується в юридичних дослідженнях, є формально-догматичний метод. Використання цього методу під час вивчення проблем оптимізації цивільного судочинства сприяє не тільки формуванню основних понять і категорій цього дослідження, а й розгляду цивільного судочинства в аспекті його нормативної моделі, власне, з якої тільки й може бути виявлена реальна сукупність правових норм, а також теоретичні положення, що характеризують її зміст.

Особливого значення для сучасного дослідника в умовах перманентних змін різних аспектів правової системи набуває історико-правовий метод., Відображаючи всі події, що відбулися в історії держави й права, він дає можливість уявного відтворення цілісної картини минулого, виявлення й аналізу історичних фактів у всій їх різноманітності, розуміння логіки й закономірностей розвитку права в різні періоди часу.

Метод порівняльно-правового аналізу також достатньо затребуваний у юридичних дослідженнях. Порівняльно-правові способи і прийоми дослідження правових явищ, зіставляючи особливості правових систем і беручи за основу право зарубіжних країн або його окремі норми, інститути й галузі, дають змогу виявити спільне й відмінне в різних правопорядках, переваги й недоліки тих або інших законодавчих підходів. Наслідком такого порівняння може стати не стільки огляд іноземного права, скільки глибоке з'ясування його сутності, зокрема визначення останніх тенденцій розвитку держави й права в цілому, вдосконалення на цій основі національної правової доктрини та правозастосування.

У сфері дослідження проблем оптимізації цивільного судочинства переважно повинно йтися про визначення особливостей вітчизняної цивільної процесуальної системи, типологізацію сучасного цивільного процесу, встановлення спільних і відмінних вихідних характеристик

оптимізації правосуддя у цивільних справах. Звичайно, у такому аспекті вивчення не залишаються поза науковим обґрунтуванням і питання загальних і відмінних принципів правового регулювання діяльності суду й осіб, що беруть участь у справі, окремих стадій та інститутів цивільного процесуального права.

До спеціальних методів дослідження цивільного процесуального права прийнято відносити метод аналізу й узагальнення судової практики. Очевидно, що вивчення цивільного судочинства не може відбуватися окремо від практики застосування цивільного процесуального законодавства. Справа навіть не стільки в хрестоматійній тезі, згідно з якою тільки практика є критерієм істинності будь-якого знання. Аналізуючи цивільні процесуальні правила як певну модель, важливо розуміти, як вони реалізуються в дійсності. У такий спосіб досягається мета всебічного осмислення цивільної процесуальної діяльності, і як його проміжний підсумок – установлення ефективності того або іншого законодавчого положення.

Метод аналізу і узагальнення судової практики є надійним інструментарієм вивчення проблем правозастосування, показником потреби в тих або інших цивільних процесуальних нормах, розуміння судовим корпусом новітніх напрямів у розвитку цивільного судочинства. Не виключений і зворотний зв'язок: виявляючи наявні прогалини й недоліки цивільного процесуального законодавства, учені й судді, які успішно поєднують теоретичні знання і практичний досвід, за допомогою проведених ними досліджень сформулюють такі теоретичні положення, висновки й гіпотези, які будуть затребувані законодавцем і сприйняті практикою.

Gulyk Andrii. Methodological basis for the study of the problems of optimizing civil proceedings

The article is devoted to the methodological foundations of the study of problems of optimizing civil proceedings. The author notes that only the application of appropriate techniques and methods for studying the phenomena of reality can provide scientifically based and reasoned conclusions, propositions and hypotheses. Correctly chosen methods of knowledge determine the possibility of a multi-aspect study of the subject, identify all of its essential features, without exception, and provide a qualitative forecast for the development of the sphere in question.

The concept of “methodology” is analyzed. The researcher justifies the need to form new tools of knowledge of legal phenomena in the field of civil justice.

The author argues that the knowledge of the problem of optimizing civil proceedings cannot take place without the application of general scientific methods. It is general scientific methods in conjunction with other methods and means of study that allow to obtain reliable, reasonable and reasoned results of scientific

research. Disclosing the content of the problem from the most common worldview, at the same time the philosophical beginnings of understanding the subject and its laws are introduced into the study by using of general scientific methods. This provides more accurately determine the place and significance of the new theoretical positions and conclusions in the system of already established knowledge of justice in civil cases.

The author defends the position that despite the well-known attempts to give to the dialectics a comprehensive character, today it remains in demand as a philosophical theory of the development of nature, society, and thinking.

The use of dialectical analysis in the study of the problems of optimization of civil proceedings is an important aspect in determining the current state of judicial reform in our country, as well as in defining new tasks assigned to the judicial system and civil justice and in evaluating the effectiveness of organizing justice in civil cases, and possibilities for its improvement by optimizing judicial procedures and rules. The value of the system analysis in the study of civil justice optimization problems is that it provides an opportunity substantiate the structure of optimization, highlight its fundamental elements, and trace the changing nature of their interrelationships.

The author notes the possibility of applying the methods of non-legal sciences in the study of problems of optimizing civil proceedings. The researcher analyzes the features of the use of general legal methods and special techniques for studying civil procedural law in studying the problems of optimization civil proceedings.

Keywords: methodology, dialectics, system approach, general legal methods, method of analysis and generalization of judicial practice.